

УДК 811.112:398

**ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ЗНАЧЕННЯ
КОНТЕКСТУАЛЬНИХ СИНОНІМІВ-ПРИКМЕТНИКІВ
(на матеріалі німецькомовного художньо-публіцистичного дискурсу)**

А.М. Суддя (Харків)

В статті розглядаються проблеми вивчення прагматичного значення контекстуальних синонімів-прикметників, для чого обрано методологію когнітивно-дискурсивної парадигми. Увагу приділено таким аспектам як референція, типи і рівні контекстів, частиномовні і дискурсивні особливості прикметників; аналізується референційна іменна група і в її межах контекстуальна синонімічна пара прикметників.

Ключові слова: іменна група, контекстуальні синоніми, прикметники, референція, прагматика.

А.Н. Судья. Прагматический аспект значения контекстуальных синонимов-прилагательных (на материале немецкого художественно-публицистического дискурса). В статье рассматриваются проблемы изучения прагматического значения контекстуальных синонимов-прилагательных, для чего была выбрана методология когнитивно-дискурсивной парадигмы. Уделяется внимание таким аспектам как референция, типы и уровни контекстов, частеречевые и дискурсивные особенности прилагательных; анализируется референционная именная группа, и в ее рамках контекстуальная синонимическая пара прилагательных.

Ключевые слова: именная группа, контекстуальные синонимы, прилагательные, референция, прагматика.

A.M. Suddia. Pragmatic meaning of contextual adjective synonyms (on german literal and journalistic discourse). This issue deals with the problems of pragmatic meaning of contextual adjective synonyms. For this purpose the methodology of cognitive-discursive paradigm was chosen. Such aspects as reference, types and levels of context, as well as lingual and discourse characteristics of adjectives are discussed. Contextual adjective pair within the scope of the reference noun group is analyzed.

Key words: noun group, contextual synonyms, adjectives, reference, pragmatics.

Синонімія – одна з універсальних властивостей мови, вивчення якої інтенсивно продовжується і сьогодні. Існує ціла низка робіт, присвячених дослідженню цього явища, в яких розглядається такі актуальні питання: механізми синонімізації, сутність, критерії виділення та класифікації, особливості функціонування та деякі інші.

Досягненнями у вивченні контекстуальних синонімів є розробка визначення, розгляд семантико-стилістичних, контекстоутворювальних особливостей, когнітивного підґрунтя процесу функціонування синонімів та інших. Відмітимо також спроби осмислення природи контекстуальної синонімії, її ролі в утворенні й організації тексту та (глобальніше) ідіостилу письменника – як “точки доступу” до осмислення когнітивного простору мовця, його мовної картини світу [10, с. 3]. Не знайшли однозначного вирішення питання топології, класифікації

контекстуальних синонімів, дискурсивно-прагматичний потенціал, їхня роль у конструюванні мовної картини світу та деякі інші. Залишаються відкритими питання типологічної класифікації, що надає роботам з контекстуальної синонімії актуальності.

Відмітимо відсутність чітко усталеної термінології через різноплановість поглядів на значення слова [2, с. 243–248], яка призводить до відсутності однозначної теорії, що пояснюється комплексністю та багатовимірністю досліджуваного феномена.

Щодо частиномовного аспекта, то найбільша увага приділена іменнику, у меншій кількості – дієслову, і ще менша – прикметникові. Зважаючи на те, що прикметники виявляють певну специфіку свого функціонування, об’єктом нашої роботи стали саме ад’єктивні слова.

Мета статті полягає у розгляді особливостей прагматики прикметників у якості контекстуальних синонімів. Матеріалом слугує художньо-публіцистичний німецькомовний дискурс.

Предмет обмежується розглядом особливостей прагматики контекстуальних прикметників-синонімів.

Відмітимо, що будь-яка робота з контекстуальної синонімії неможлива без аналізу закономірностей її функціонування, оскільки це явище не існує поза мовленням.

Загалом, семантичні особливості прикметників припускають три можливі підходи до їхнього аналізу: 1) вивчення прикметників як лексичних одиниць у їхніх системах і підсистемах; 2) їхнє вивчення як елементів іменних груп (тобто сполучень прикметник + іменник); 3) вивчення ролі прикметників у контексті. Кожний із трьох підходів припускає різні аспекти семантики прикметників, які стають центральними в дослідженні, і різні класифікації [5, с. 9]. Відмітимо, тим не менше, що третій підхід тісно пов'язаний із другим, оскільки прикметники встановлюють свою референцію через іменні групи.

Розгляд функціонування контекстуальних синонімів у художніх текстах обумовлює обрання методології когнітивно-дискурсивної парадигми, направленої на вивчення двох найголовніших функцій мови – когнітивної та комунікативної [7, с. 519]. Її обрання обумовлене тим фактом, що мовний словник, так само, як і мова окремої людини, не є чітко налагодженою системою одиниць, що впорядковані за всіма параметрами співвідношень і функцій цієї системи. Міра системності залежить від ділянки словника, а в окремих пунктах словник нагадує скоріше конгломерат одиниць, зведених із різних джерел, які вибудовуються у системі лише у разі необхідності [11, с. 97] (наприклад, до синонімічного ряду з домінантою *dumm* відносяться прикметники *schwachköpfig*, *blödsinnig*, *hohlköpfig* та інші, а також іменні групи *ohne Verstand*, *auf den Kopf gefallen*, *aus / von Dummsdorf*, та фразеологічні одиниці: *dumm wie Bohnenstroh*, *dummer als die Polizei erlaubt* [19, с. 8070]). Тому вважаємо, що вивчення синтаксич-

них і семантичних зв'язків може виявитися недостатнім, і необхідно звернутися до параметрів вищого порядку – дискурсу.

Наведемо передусім визначення поняття “дискурс”. Дискурс – інтегральний феномен, мислекомунікативна діяльність, яка постає як сукупність процесу та результату та включає як екстралінгвістичний, так і лінгвістичний аспект, в останньому окрім текста виділяється пресупозиція та контекст (прагматичний, соціальний, когнітивний), які обумовлюють вибір мовних засобів [16, с. 203]; мовне вираження певної соціальної практики, яка упорядкована та систематизована особливим використанням мови, що ідеологічно укорінена та історично зумовлена [17, с. 53–54]. Дискурс пов'язаний з такими явищами як дейксис, модальність і референція. У ньому вводяться такі аспекти значення, які контекстуально і суб'єктивно обумовлені [7, с. 226].

Дискурс має дві підсистеми, текст і контекст, які пов'язані ієрархічно, моделюють одна одну і протистоять як експліцитне і імпліцитне, фактуальне та оцінне тощо. Дискурс постає як текст у нерозривному зв'язку з контекстом, який визначає все, що є суттєвим для тексту, у зв'язку з системою ціленастанов автора [17, с. 54].

Контекстні умови можна розділити на 2 розряди: розкриття однозначності на лексичному та синтаксичному рівнях (сигніфікативний контекст); фактори, які відносяться до предметів і явищ, або знань контекстів про відповідні предмети та явища [6, с. 45].

Відповідно, виділяються такі рівні контексту: суб'єктно-мовне оточення (інтра)-лінгвістичний, локальні умови комунікації (екстралінгвістичний) та тотальний контекст, пов'язаний не тільки з даними умовами, але і з сумою знань та досвіду комунікантів [6, с. 76]; або лінгвістичні умови (контекст), екстралінгвістичні умови (конситуація) та рівень лінгвістичних і енциклопедичних знань комунікантів (коемпірія) [13, с. 48].

Лінгвопрагматичний контекст визначається як відрізок мовленнєвого ланцюжка, який містить достатню кількість вербальних сигналів для виявлення прагматичного змісту одиниці, що актуалі-

зується. При цьому сигнали прагматичної інформації можуть вербалізуватися, а можуть залишитися за межами лінгвістичного контексту. Прагматичний контекст – це не тільки умова реалізації мовної одиниці, але й засіб матеріалізації позамовної інформації [1, с. 57–58].

Основна мета будь-якого типу дискурсу – організувати комунікативну взаємодію адресанта та адресата і при цьому сказати у контексті більше, ніж міститься у тексті, “втиснувши” в межі дискурсу інтенції автора, норми викладу, екстралінгвістичні умови та архетипи комунікантів, і – глобальний обмежувач контекстів – мовну картину світу. Компресія означає вибір одного з багатьох варіантів або уточнення інформації шляхом рекурсії [12, с. 49–50]. Один і той самий об’єм інформації можна передати різними способами. З іншого боку, різні елементи текста нерівноцінні у передаванні інформації. Одні концентрують основну інформацію, інші відіграють другорядну роль у переданні основної інформації, або передають допоміжну інформацію і у смислового відношенні залежать від перших [4, с. 54].

Завдяки “стисненню” інформація виражається образно або реферативно. Максимально це виражено у художніх текстах, мінімально – у текстах типу патентів [12, с. 50]. При цьому, контекст – обмежувач, який не дозволяє свавілля над мовною нормою (розумінням) [6, с. 95].

Прикметники – завдяки своїй інформаційній поліфункціональності – проникають до всіх сфер семантичної організації тексту і несуть значне інформативне навантаження. Однак, це навантаження розподіляється нерівномірно [4, с. 55].

Для прикметників як класу слів характерні такі особливості:

1. ознакова семантика, відповідно, референтом прикметників є властивість або якість (ознака або ознака ознаки);
2. принципова неоднорідність прикметників як частини мови – частина з них тяжіє до іменників, також є такі, що тяжіють до дієслів;
3. відкритість системи (на відміну від, скажімо, числівників);
4. неуніверсальність категорії прикметників на відміну від іменників та дієслів;

5. референтна несамостійність – референція встановлюється через імена або іменні групи, відповідно, прикметники маркуються відносно іменників і узгоджують як внутрішні характеристики слів, так і зовнішні функції у мовленні [7].

Саме референтна несамостійність обумовлює той факт, що контекстуальна синонімічність прикметників встановлюється в іменних групах. Якісні прикметники негомogenous за характером своєї семантики: поряд з когнітивним компонентом, який виражає власне ознаку будь-якої сутності, до нього відносяться також модальні ознаки – суб’єктивні і прагматичні оцінки користувачів мови [14, с. 201].

З іншого боку, якщо говорити про референцію іменних груп, то багатоякісність предмета думки – онтологічна основа множинності його (предмета) категоризацій імен, що утворюють відкрите поле його референційної синонімії [9, с. 24]. До цього поля відносять також дейксис (судячи з прикладів у [8, с. 93]: *Talks on the teacher's pay dispute were adjourned last night. Teachers are operating sanctions to back their pay demands*).

Контекстуальна синонімія передбачає референтну ідентичність, семантичну подібність, єдність функціонально-стилістичних показників та однакову прагматичну спрямованість одиниць, які синонімізуються в контексті [3].

В основі формування прагматичної інформації лежить вибір мовних одиниць, детермінованих позамовними факторами. Для художнього дискурсу важливими є мета повідомлення та розрахунок, спрямований на те, щоб кожний елемент виявився “максимально доречним” в плані втілення творчої концепції та впливу на читача [1, с. 59; 103]. Для публіцистичного дискурсу важливою характеристикою є інформативність.

Вбачається доречним розрізняти зовнішню по відношенню до людини та внутрішню референцію, якщо останню розуміти як відношення мовця до зовнішньої референції та її тлумачення мовцем [15, с. 37] (тобто контекстуальний (дискурсивний, суб’єктивний) смисл [13, с. 40]), що, зважаючи на вищезазначене, відноситься саме до прагматичного компонента.

У сполученні синонімів спостерігається складна взаємодія симетричних та асиметричних значеннєвих обсягів синонімів, у яких відбувається як збіг, так і протиставлення прямих або переносних, денотативних і конотативних, первинних або вторинних змістів (відповідно, зовнішньої та внутрішньої (**прагматичної** – А. С.) референції). Із цього погляду синонімічне співвідношення мовних одиниць розглядається як носій змісту (або безлічі змістів), відмінного від змісту як першого, так і другого синоніма, і нового змісту, який демонструє формування при зміні одного способу експлікації обумовленого іншим [15, с. 169–170].

Розглянемо референтну іменну групу “*die bei Langemarck gefallenen Soldaten*” і на її фоні контекстуальну синонімічну прикметникову пару “*frische, gutgläubige Jungen*”:

1. *Die hingsgeschlachteten Jungen*

... *Die Menschen waren billig, billig wie die hingsgeschlachteten Jungen von Langemarck* ... [20, с. 1617]

2. *Junge Regimenter*

3. *diese harmlosen, ehrlich begeisterten Schlachtopfer*

... (im Generalstabsbericht: “*Junge Regimenter brechen unter dem Gesang <Deutschland, Deutschland über alles!> gegen die erste Linie der feindlichen Stellungen vor und nehmen sie.*”) “*blutet Berlin.*” Berlin? Der Kindermörder, der *diese harmlosen, ehrlich begeisterten Schlachtopfer* in das Maschinengewehrfeuer für seinen Pour le merite vortrieb ... [20, с. 2777]

4. *Die junge Mannschaft*

... Willst du dir wegen Ruhestörung langen *die junge Mannschaft* da von Langemarck? [20, с. 1211]

5. *die Bürgerlichen*

... Der Draufgänger, der gegen unbeliebte Zeitungen glorreich Attacken ritt (bei Langemarck starben seinerzeit mehr *die Bürgerlichen* ...), kraucht heute ... [20, с. 1279]

6. *Frische, gutgläubige Jungen*

... Was der General Ilse, <der Kindermörder von Ypern>, bei Langemarck in den Tod jagte, waren *gutgläubige, frische deutsche Jungen* ... [20, с. 2008].

Відмітимо, що групи узяті із різних творів, що свідчить про важливість цієї теми для автора. Контекстуальний синонімічний ряд обмежений ситуацією “*die bei Langemarck gefallenen Soldaten*”, яку кожний із членів ряду висвітлює по-різному. Хоча іменні групи мають різну семантику (синонім 5 – найширшу і найменш експресивну, а семний набір групи 4 реалізує закладений смисл за підтримки контексту), всі вони мають однакову прагматичну спрямованість – засудження автором дій командувачів армії та байдужості суспільства, тому всі (окрім 5, який є відповіддю на критику) мають в своїх значеннях негативну оцінку, поєднану з експресією і емоційністю, також, синоніми 1, 3 містять знижену лексику.

При цьому власне контекстуальними синонімами-прикметниками є лише остання пара 6 “*frische, gutgläubige Jungen*”.

Важливою ознакою прагматики контекстуальних синонімів є розширення значень відносних прикметників: “*Während der leichtfertige Welsche sein Liedchen vor sich hin trällert, steht es uns an, mit sorgsamer, deutscher Gründlichkeit dieses neue Volkslied zu untersuchen und ihm textkritisch beizukommen*” [20, с. 2827]. Хоча прикметник “*deutsch*” є відносним і не має ніяких словникових значень, окрім “1. zu Deutschland gehörig, es betreffend; 2. aus Deutschland stammend, in Deutschland hergestellt; 3. in deutscher Sprache” [19], за рахунок лінгвістичного контексту та екстралінгвістичних знань він “вбирає” і підсилює значення попереднього прикметника, надаючи іменній групі експресивності.

Таким чином, прикметникові контекстуальні синонімічні ряди є складовою частиною іменних груп і не можуть розглядатися поза їхніми межами. В свою чергу, іменні групи також формують контекстуальні синонімічні ряди, до яких можуть входити іменні групи, складні слова та дейктичні елементи. Для встановлення значення слів та їхніх відношень у іменних групах необхідне залучення ширшого за інтралінгвістичний контексту, і включення до кола проблем, які розглядаються, також дискурсу, референції, типології контекстів, формування прагматичної інформації та деяких інших, що зумовило, в свою чергу, обрання когнітивно-

дискурсивної парадигми.

Контекстуальні синоніми-прикметники мають складний семний набір, в якому переплетена різна за характером інформація, в контексті прикметники тяжіють до розширення свого значення за рахунок екстралінгвістичних умов та енциклопедичних знань.

Подальше з'ясування характеру відношень у межах контекстуальних рядів належить до перспектив нашого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азнаурова Э.С. Прагматика художественного слова / Э.С. Азнаурова. – Ташкент : Фан, 1988. – 119 с.
2. Апресян Ю.Д. Избранные труды: Т. 1: Лексическая семантика: Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. – М. : Шк. “Языки русской культуры” : Изд. фирма “Восточная литература”. – 472 с.
3. Басок В.А. Контекстуальна синонімія: семантико-стилістичний та прагматичний аспекти (на матеріалі іменників сучасної німецької мови): автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / В.А. Басок. – К., 2006. – 20 с.
4. Бурсак Т.Д. К вопросу об информативной значимости прилагательного в тексте / Т.Д. Бурсак // Лингвистика текста и методика преподавания иностранных языков : сб. ; рук. авт. кол. Н.В. Бессмертная. – Киев : Вища школа. Изд-во при Киев. ун-те, 1981. – 176 с.
5. Вольф Е.М. Грамматика и семантика прилагательного / Е.М. Вольф. – М. : Наука, 1978. – 200 с.
6. Колшанский Г.В. Контекстуальная семантика / Г.В. Колшанский. – Москва : Наука, 1980. – 138 с.
7. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова / Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
8. Лев Л.С. Синонимия и вариативность именных словосочетаний в тексте / Л.С. Лев // Лингвистика текста и методика преподавания иностранных языков: сб. ; рук. авт. кол. Н.В. Бессмертная. – Киев : Вища школа. Изд-во при Киев. ун-те, 1981. – 176 с.
9. Михайлов В.А. Семантика и синтаксис операции обозначения / В.А. Михайлов // Языковые единицы в речевой коммуникации : межвуз. сб. ; отв. ред. Г.Н. Эйхбаум, В.А. Михайлов. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1991. – С. 16–26.
10. Неверова Т.А. Контекстуальная синонимия как средство репрезентации принципа триадности в трилогии Д.С. Мережковского “Христос и Антихрист” : автореф. дис. ... на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.01 / Т.А. Неверова. – Майкоп, 2008. – 21 с.
11. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения / М.В. Никитин. – М. : Высш. шк., 1988. – 168 с.
12. Пихтовникова Л.С. Синергетический метод для исследования дискурса в прагматистическом аспекте // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2009. – № 848. – С. 48–52.
13. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика / И.П. Сусов. – Винница : Нова Книга, 2009. – 272 с.
14. Уфимцева А.А. Лексическое значение (Принцип семиологического описания лексики) / А.А. Уфимцева. – Москва : Наука, 1986. – 240 с.
15. Хантакова В.М. Теория синонимии: опыт интегрального анализа / В.М. Хантакова. – Иркутск : Иркутский государственный лингвистический университет, 2006. – 211 с.
16. Шевченко И.С. Становление когнитивно-коммуникативной парадигмы в лингвистике // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 202–205.
17. Шевченко И.С. Интердискурсивность политического дискурса // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2009. – № 848. – С. 53–57.
18. Deutsches Wörterbuch / Herausgeg. von R. Warig-Burfeind. – 8. – vollständig bearbeitete und aktualisierte Auflage. – Gütersloh / München : Wissen Media Verlag GmbH, 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.wahrig.de/wahrig.html>.
19. Wörterbuch Synonyme / Neu bearb. und herausgeg. von H. Gerner und G. Kempcke. – Digitale Bibliothek, Band 84. – Електрон. дані. – Berlin : Directmedia, 2003. – 37388 S.
20. Tucholsky: Werke, Briefe, Materialien / M. Gerold-Tucholsky, F. Raddatz, R. Links, M. Hepp. – Digitale Bibliothek, Band 15. – Електрон. дані. – Berlin : Directmedia, 1999. – 12733 S.